

MARX KÁROLY
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM

ÁLLAMVIZSGA SZAKDOLGOZAT

..... GYÖRI PÉTER nevű NGT szakos
vállalati-munkatárs szakágazatos közgazdász jelölt
feladata /záró szakdolgozatának címe/: Társadalmi szerepéről, térbeli
elhelyezkedéséről és lehetőségeiről Budapestben
A vállalat /intézmény/ megnevezése és címe:⁺
.....
.....
A szakdolgozatot a Tanszékhez kell benyújtani,
legkésőbb 197 ig
A vállalati /intézmény/ konzulens neve:
A tanszéki konzulens neve:

A dolgozat bírálóinak neve:

- 1/ .. Kodányi .. főnök ..
2/ .. Hegedűs .. főosztályvezető ..

munkahelyének címe

..... MKKE Szociológiai Kutatócsoport
..... BUTV
.....

⁺ ahol a jelölt a záró szakmai gyakorlatot folytatja.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	1.
<u>I./ Elméleti és módszertani problémák</u>	
1. A városzociológia helye, szerepe	2.
2. Szegregáció	5.
3. Területi rendszerek	8.
4. Az empirikus vizsgálat módszertani kérdései	12.
<u>II./ Empirikus vizsgálat Budapesten</u>	
1. Beépítési mód	15.
Az épületek építési ideje	15.
Az épületek lakás-,emeletszáma	17.
2. Lakásviszonyok	19.
A lakások nagysága	20.
A lakások komfortja	21.
Laksűrűség	22.
Lakáshasználati jogcím	23.
Összegzés	25.
3. Demográfiai megoszlás	26.
A feleség életkora	27.
A család taglétszáma	28.
A család összetétele,életciklusa	30.
A demográfiai csoportok lakásviszonyai	32.
4. Foglalkozás, iskolai végzettség szerinti megoszlás ...	34.
A családfő foglalkozása	34.
A családfő iskolai végzettsége	38.
A társadalmi csoportok lakásviszonyai	41.
5. Elégedettség, elvárások	45.
<u>III./A városon belüli térbeli elhelyezkedés fő okai</u>	
1. Hierarchizáltan strukturált társadalom	49.
2. Lakáselosztási mechanizmus	51.
3. Városépítési folyamat	57.
<u>IV./ Összegzés, következtetések</u>	

Táblázatok

Irodalomjegyzék

Mellékletek

BEVEZETÉS

Egyetemi éveim alatt két TDK dolgozatot készítettem, amelyekben megpróbáltam városszociológiai szemszögből leírni Budapest példáján a különböző társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedésének jellegét, a megfigyelhető folyamatok okait és következményeit. Ez a munka is ilyen célból készült, lényegében empirikus tényfeltárás, okkeresés.

Munkám során alapvetően 3 kérdésre kerestem választ:

1./ Vannak-e különbségek az egyes társadalmi csoportok között tekintetben, hogy hogyan, hol helyezkednek el a város egészében ?

2./ Ha vannak különbségek, akkor azok milyen okok eredményeképpen és milyen mechanizmusokon keresztül jönnek létre ?

3./ Végül melyek azok a levonható következtetések, amelyek elősegíthetik a további városszociológiai kutatásokat ?

Megemlítendő, hogy hasonló célkitűzésű empirikus városszociológiai munka eddig Kelet-Európában alig-alig készült. Jiri Musil végzett jelentősebb empirikus kutatásokat Prágában, valamint Szelényi Iván és Konrád György Szegeden és Pécsen. Éppen ezért nem sok tapasztalatra támaszkodhattam, számos elméleti és módszertani problémával kellett megküzdenem.

I. Elméleti és módszertani problémák

1./ A városszociológia helye, szerepe

A városszociológia kialakulása óta számos városépítész, társadalomkutató és "laikus" feltette már a kérdést, hogy végül is mi a célja, szerepe és helye a városszociológiai jellegű vizsgálatoknak. A várossal foglalkozó szociológusok között is éles viták zajlottak, zajlanak a városszociológia szerepe, célja körül. Gondolunk itt elsősorban azokra a polémákra, amelyek az un. humán ökológiai, a neoortodox ökológiai, az un. strukturális funkcionalista valamint a történeti-szociológiai iskola képviselői között lezajlottak./Lásd erről részletesebben az 1.sz.irodalomban! /

A városszociológiának, illetve egyes irányzatainak a létjogosultságát is megkérdőjelező kutatók a következő kritikai kérdéseket vetik fel:

Egyrészt, hogy az un. demográfiai-statisztikai megközelítés mennyiben tekinthető egyáltalán szociológiai, tudományosnak? Való igaz, hogy az empirikus városszociológiai kutatások kezdeti stádiumukban gyakran csupán céljukat tekintve szociológiai kutatások, s nem állnak másból, mint statisztikai táblázatokból, számításokból, adagyűjteményekből. E munkák esetében mi is helyénvalónak érezzük a szociológikum számonkérését. Azonban nem fogadhatjuk el az említett "megsemmisítő" kérdésfelvetés kiterjesztését azokra az empirikus munkákra, amelyek a statisztikai megközelítésen túlmenően az adatok tükrözte társadalmi fo-

lyamatokra, azok okaira és következményeire is rávilágítanak.

Másrészt felvetődik a kérdés, hogy a városszociológia önálló szociológiai ágazatnak tekinthető-e, vagy csupán a lakásszociológia, életmódszociológia, a szervezet kutatás egyszerű kombinációja? Tény, hogy a városszociológia igen sokat felhasznál a szociológia egyéb ágazatai által elért eredményekből. Önálló ágazatként kezelése mégis jogosnak látszik, mert mind tárgya, mind kategóriái, mind módszerei speciális jelleggel is bírnak, amint azt látni fogjuk a következő alfejezetekben.

Harmadsorban felmerül a kérdés, hogy mivel a városszociológia alapvető dimenziója, a "tér" a társadalmi folyamatok szempontjából lényegtelen, elhanyagolható, kevés információt hordozó faktor, ezért szükséges-e, érdemes-e foglalkozni vele? Mi is úgy gondoljuk, hogy a tér, a térbeli elhelyezkedés általában nem befolyásolja döntően a különböző társadalmi folyamatokat. Másodlagos faktorként azonban -véleményünk szerint- nem hagyható figyelmen kívül, s így szükséges vele foglalkozni. /Lásd erről még a 2., 3., 4., 5. sz. irodalmat! / Másrészt meg kell jegyeznünk, hogy bár a városszociológia -a regionális problémákkal foglalkozó tudományokhoz hasonlóan- más kutatási ágazathoz képest erősebben támaszkodik a "térbeliségre", a területi elhelyezkedésre, azonban nem áll meg pusztán a térbeli viszonyok taglalásánál, hanem törekszik azoknak a társadalmi folyamatoknak, okoknak és következményeknek a feltárására, amelyeknek a "térbeliség" csak megjelenési formája.

Uj problémaként merült fel a városszociológia helyével, szerepével kapcsolatban az utóbbi időben a szocialista országokban a városszociológia viszonya a tervezéshez. Jiri Musil a városszociológiai kutatásoknak két típusát különbözteti meg /lásd 6.sz./. Az un. tervezést szolgáló szociológiai kutatások azok, amelyek statisztikai anyagokat, koncepciókat szolgáltatnak a tervezők számára. A másik típusu, az un. tervezésszociológiai kutatások tárgya, az előzővel szemben, maga a tervező folyamat, annak mechanizmusa, a tervezők által deklarált koncepciók, és az azok mögött meghúzódó társadalmi, csoportérdekek. /Erről lásd még a 2., 6., 7., 8. sz. irodalmat! /

Végül összefoglalnánk, hogy véleményünk szerint mi a célja -s ezzel helye és szerepe- egy olyan tervezést szolgáló empirikus városszociológiai vizsgálatnak, amilyenről a II. fejezetben lesz szó.

Egyrészt maga a tényfeltárás egzakt adatokon alapuló összefüggéseket szolgáltat a tervezés különböző területein dolgozóknak.

Másrészt a társadalmi, "fizikai" folyamatok feltárása és ütköztetése a tervezői-ideológiákkal demisztifikáló funkciót tölt be, egyengetheti a társadalmi nyilvánosság növelésének útját.

Harmadrészt a tényfeltárást, a társadalmi okok és következmények vizsgálatát követően már megkísérelhető annak felkutatása, hogy a felszínre került folyamatok mely társadalmi csoportok érdekeinek megfelelően, s melyek rová-

sára alakulnak úgy, ahogy. Az érvényre jutó érdekek a társadalmi struktúra milyen vonásait erősíti^{h)}, stabilizálja^{h)}, vagy gyengíti^{h)}.

2./ Szegregáció

A szociológiai jellegű városkutatásnak kezdettől fogva centrális kérdése, hogy a különböző társadalmi csoportok a városon belül hogyan, hol, mennyire különülnek el egymástól. A probléma módszeres vizsgálata, s ezzel a szegregáció-kutatás kezdete a 20-as évek észak-amerikai városaihoz fűződik /lásd 9.sz./. Ezekben a városokban a különböző etnikai, vallási csoportok nagy tömegekben a többséget alkotó un. fehér középosztálytól elkülönülve/elkülönítve telepedtek le, s a maguk kínai, olasz, zsidó, néger negyedeikben önálló intézményrendszert építettek ki, kulturális, vallási szokásaik, a gazdaságban elfoglalt helyük révén élesen elhatárolódtak környezetüktől.

Ez a többszörös és jelentős elkülönülés olyan társadalmi folyamatokat indított el, tett láthatóvá, amelyek szükségszerűen felébresztették a különböző gazdasági, politikai, tudományos szakemberek érdeklődését az un. szegregációs jelenség iránt. Egyrészt ezekben a negyedekben tömörültek a társadalom "pária-elemei", s ez elősegítette az un. deviáns magatartásminták gyors, tömegméretű terjedését, felerősödését /lásd 10.sz./, valamint az un. getto-szellem kialakulását /lásd 11.sz./. Részben ezek a jelenségek késztették a liberális-demokratikus beállítottságu szakértőket arra, hogy a szegregációt mint negatív, megszüntetendő jelenséget kezeljék.

Másrészt az említett negyedekben az erkölcsi le-
romlás mellett az épületek, intézmények gyors "fizikai" le-
romlása is megfigyelhető volt, s ez az un. slumosodási fo-
lyamat nemcsak a városok társadalmi, hanem gazdasági, épi-
tészeti egyensúlyát is veszélyeztette. Ezért urbanisztikai
szempontból is kiátkozták ezeket a negyedeket.

Nálunk a különböző társadalmi csoportok térbeli
elhelyezkedésének sajátosságai akkor kezdtek szociológiai
vizsgálatok tárgyává válni, amikor egyrészt a szocialista
társadalmi rendszer szerkezetét illetően az un. rétégvizs-
gálatok már figyelemre méltó szociológiai eredményeket
tudtak felmutatni /lásd 3.sz./, másrészt a tömeges lakás-
építés technikai, gazdasági feltételeinek létrejötte a vá-
rosépítészeti számára lehetségessé, sőt szükségessé tette
a városok szerkezetébe, az ott lezajló folyamatokba való
nagyarányú beavatkozást.

Ilyen előzmények után került át a hazai és a
kelet-európai szakirodalomba -a városszociológia térhó-
ditásával párhuzamosan- a szegregáció fogalma. Ez az átvé-
tel azonban nem járt együtt a szegregáció jelentésének,
s a kelet-európai viszonyok közötti értelmezhetőségének
alapos megvizsgálásával. Így alakulhattak ki azok a vé-
lemények, hogy a szegregáció kategóriájának felhasználása
a szocialista város-kutatásban megtévesztő, nem helyénvaló,
mivel a szocialista viszonyok között nincsenek alapvető-
en elkülönült társadalmi csoportok, s ezért hiányzik a szeg-
regáció társadalmi alapja. Másrészt viszont a szociológiai
jellegű városkutatások nagy része felhasználta a szegregá-
ció fogalmát, értve alatta minden olyan jelenséget, amely
azzal kapcsolatos, hogy a különböző társadalmi csoportok
a város területén nem egyenletesen, hanem eltérő arányok-

ban helyezkednek el./lásd 12.,13.sz./.Ez a fajta térbeli elhelyezkedés empirikusan elég könnyen vizsgálható volt, s így az ilyen jellegű empirikus munkákban a szegregáció hamarosan átváltozott egy könnyen kezelhető statisztikai kategóriává,különböző mérő-indexek jelzőjévé.Igy azonban hovatovább elvesztette azt a fajta társadalmi tartalmát, amely létrejöttét az amerikai városszociológiában indokoltta tette.

Végül megkísérlünk a szegregációra egy olyan meghatározást megadni,amely reméljük az eddigieknél pontosabban kijelöli a fogalom értelmezési tartományának határait.A meghatározáshoz felhasználjuk E.Durkheimnek a társadalmi tényekről adott leírását./Lásd a 25.sz.irod./

Szegregáció alatt az egymástól valamilyen módon megkülönböztethető társadalmi csoportok olyan településen belüli, lakóhely szerinti térbeli elkülönülését értjük,amely társadalmi tényként jelenik meg a társadalom tagjai számára. Ily módon szegregáltaknak nevezzük azokat a területeket, amelyekhez részben a terület lakói,részben az ott nem-lakók részéről olyan negatív,vagy pozitív értékitételek tapadnak,melyek megnehezítik,vagy megkönnyítik az ott lakók társadalmi érvényesülését,illetve érvényesülési esélyeit. Az ilyen,társadalmi tényként megjelenő elkülönülés/elkülönítés többnyire /de nem feltétlenül/ együttjár a területek fizikai,gazdasági,infrastrukturális,intézményi viszonyainak jelentős különbségével is.

A meghatározással kapcsolatban megjegyezzük,hogy

természetesen nem azt állítjuk a szegregált területek lakóiról, hogy társadalmi érvényesülésüket /döntően/ értékitételek határozzák meg, hanem csupán annyit mondunk, hogy a területhez tapadó értékitételek is motiválják ezt az érvényesülést azáltal, hogy ezek átháramlanak a területen lakókra, s az ő megítélésüket is befolyásolja. A jelenség hatása attól függ, hogy az ilyen jellegű értékitételek mennyire váltak fontossá a társadalmi érvényesülést meghatározó faktorok között.

A megadott definícióval az előzőekben leírt tágabb értelmezésnél szűkebbre vontuk a szegregáció értelmezési tartományát, s eszerint szegregáltaknak tekinthetők az észak-amerikai városok kínai, néger, stb. negyedei, valamint hazánkban például az un. cigánysorok, "alvégek", különböző szegény-telepek, "káder-dülők", stb.. /Erről lásd részletesebben a 14., 15., 16. sz. irodalmat! /

A szegregációval kapcsolatos véleményünk kifejtése egyben arra is választ ad, hogy dolgozatunk empirikus részében miért nem használtuk fel a szegregáció kategóriáját, és a vele kapcsolatos mutatókat. Mint látni fogjuk, az általunk kezelt vizsgálati egységek és változók esetében a fentebb definiált szegregáció-kategória felhasználása inadekvát lett volna.

3./ Területi rendszerek

Területi rendszer alatt értjük a városnak egy olyan leírását, mely meghatározott szempontok szerint nagy általánosságban modellizálja a város szerkezeti felépítését. A város szerkezetének ilyen, modellizált leírása általában a következő fő dimenziók mentén történik:

történelmi dimenzió
gazdasági "
társadalmi "
demográfiai "
funkcionális "
építészeti "

A városszociológusok igen korán elkezdtek -a különböző dimenziók mentén- általános elméleteket kialakítani a városok szerkezetére vonatkozóan. Ezek az elméletek azt a célt szolgálták, hogy a megfelelő területi rendszer leírása segítségével nagy általánosságban megragadhatók legyenek a városban lezajló lényeges fizikai, demográfiai, társadalmi folyamatok, azok szerveződési módja, fejlődési iránya.

Három általános elméletet emlitenénk meg. Egyrészt az un. koncentrikus körök elméletét, melynek fő képviselője E.W. Burgess. Másrészt a szektorelméletet, melyet H. Hoyt fejtett ki. Végül a Szelényi Iván által kidolgozott, lakásosztályokra alapuló elméletet. Ezeknek az elméleteknek és a velük kapcsolatos vitáknak az ismertetésére itt nem térünk ki, ez megtalálható a 2., 17., 18. sz. irodalomban. Itt csak annyit jegyeznénk meg, hogy az eddigi hazai empirikus vizsgálatok inkább azt támasztják alá /lásd 24., 26. sz./, hogy célravezetőbb -az eddig említett elméletek eredményeit felhasználva- minden város történelmi, funkcionális, társadalmi sajátosságainak egyedileg legmegfelelőbb területi rendszert kidolgozni, s ennek tükrében a különböző szerveződési folyamatokat feltárni, mintsem bármely területi sémát egy az egyben alkalmazni. Végül is az a véleményünk, hogy egy területi

rendszer kidolgozása nem elméleti, hanem empirikus kérdés, és célja is elsősorban az, hogy megfelelő segédeszközzel, magyarázó sémával rendelkezünk a városban lezajló folyamatok vizsgálatakor.

Egy város területi rendszerének kialakításakor a következő fő módszertani problémákra kell választ adnunk.

Először is arra, hogy milyen nagyságrendű területeket válasszunk vizsgálatunk alapegységeinek. Ebből a szempontból az alábbi kategóriák jöhetnek szóba:

Minden város első lépcsőben un. zónákra osztható. "A zóna...a területileg legnagyobb kategória, melyet nem annyira az ott lakó népesség jellege, mint inkább a földfelhasználás jellemez."/19.sz./ Ilyen zónának nevezhető terület Budapesten a belső, sűrűn beépített terület, az azt övező ritkábban beépített, ipartelepekkel tarkított terület, a családiházas területek, stb. .

Második lépcsőben továbbosztható a város természetes övezetekre. "A természetes övezet valami olyasmit jelent a humán ökológia terminológiájában, mint a "városrész" vagy a "negyed" a mindennapi szóhasználatban."/20.sz./

Harmadik lépcsőben találjuk a szomszédságokat, lakókörzeteket. "A szomszédság~~ra~~ általában úgy tekintenek, mint a városszerkezet lehető legkisebb még értelmezhető egységére. A szomszédság maga területileg nem jelent többet, mint néhány háztömböt, általában pedig egy iskolának a körzetét. Tulajdonképpen a

lémájával. Ugyanis egy területi rendszer módszertani kritériuma, hogy a vizsgálati alapegységek a függő változók mentén a lehető leghomogénebbek legyenek. Ez a követelmény határozza meg gyakorlatilag a területek lehatárolásának a módját. Ugyanakkor viszont a homogenitási kritériumot nem szabad abszolutizálnunk, mert ez végül is arra vezetne, hogy modellünk alapegységéül a lakást kellene választanunk. El kell fogadnunk, hogy a területek homogenitása általában csak viszonylagosan biztosítható, s bizonyos mértékű heterogenitást mindig takar.

Mindezeknek az elméleti, módszertani problémáknak a megválaszolási módja kijelöli az adott területi rendszer alapvonalait és korlátait. Ismét hangsúlyozzuk, hogy az így kialakított területi rendszer nem végoelja, hanem csak segédeszköze a városban lezajló társadalmi folyamatok szociológiai vizsgálatának.

4./ Az empirikus vizsgálat módszertani kérdései

A Budapesti Városépítési Tervező Vállalat Városépítési Kutatási Önálló Részlege mintegy tíz év alatt 13 un. településszociológiai vizsgálatot készített összesen Budapest 23 városrészéről. A kutatómunka a mellékelt térképen / lásd 1.sz.melléklet / megjelölt városrészekre terjedt ki. Dolgozatunk egyik célja, hogy az így összegyűlt empirikus anyag egységes, másodlagos feldolgozása segítségével megkíséréljünk a város egészéről, a benne lezajló szerveződési folyamatokról összefüggő képet adni. /Négy ilyen próbálkozás ismeretes eddig: 7., 13., 23., 24.sz.irod./ Mivel elemzésünk alapvetően az említett településsocio-

lógiai vizsgálatokra támaszkodik, ezért szükségesnek látszik, hogy először ezekről ejtsünk néhány szót.

A vizsgálatok alaphipotézise az volt, hogy egy terület beépítési módja szorosan összefügg a terület demográfiai, társadalmi viszonyaival. Ennek az előfeltevésnek az érvényességére a későbbiekben még visszatérünk. Mindenestre ez a hipotézis alapvetően befolyásolta az un. településszociológiai vizsgálatok módszertani jellemzőit. Ez megmutatkozik mind a független változók meghatározásának, mind a területek kiválasztásának és lehatárolásának módjában.

Független változók esetünkben azok a tényezők, amelyek egy terület beépítési módját leírják. Vagyis az épületek építési ideje /ez utalhat a telekfelhasználás jellegére is/, az épületek emeletszáma és a bennük található lakások száma.

Ehhez igazodva a területek lehatárolásának az alapkritériuma az volt, hogy az adott vizsgálati egység beépítési mód szerint viszonylag homogén legyen. A határok kijelölésében ezen kívül történelmi, funkcionális szempontok is szerepet játszottak.

A vizsgálati területek kijelölése ugy történt, hogy azok lehetőség szerint reprezentálják a Budapesten fellelhető különböző beépítési módokat. /tömör-magas, zárt-soru-családi házas, új lakótelepi, társasház/ Hiányossága az eddigi vizsgálatoknak, hogy összeségükben végül is nem

reprezentálják a város egészét beépítési mód szerint. Nem történt felvétel például a pesti peremkerületek falusiasan beépített területeinek nagy részén, a budai családiházas területeken, stb. .

Végül problémát jelent a vizsgálatok egységes, összehasonlítható feldolgozásakor, hogy az adatfelvételek nem azonos időben, hanem tíz év leforgása alatt készültek. Ezért részben bizonyos változókat figyelmen kívül kellett hagynunk /pl. az egy főre eső keresetet/, részben csak megfelelő megszorításokkal lehetett a vizsgálatba bevonni /pl. a költözési szándék/.

A településszociológiai vizsgálatok adatfelvételi módszere az egyes területek jellegzetességeinek megfelelően alakult. Ettől függően a mintaválasztás egysége a lakás, a lakóépület vagy a telek volt. Reprezentatív mintavétel után kérdőíves interjú készült a mintába bekerült lakásokban, lakóépületekben illetve telkeken minden családdal /az albérlőket kivéve/. Ily módon összesen mintegy tízezer családról és azok családtagjairól készült felvétel.

II. Empirikus vizsgálat Budapesten

1./ Beépítési mód

Az épületek építési ideje

Az egyes területeken található lakóházak építési kor szerinti megoszlása szorosan összefügg a városépítési folyamattal, az építési-, rekonstrukciós politikával. Ezt tükrözik az 1. számú táblázat adatai.

Mint megfigyelhető, a belső-pesti városrészekre az jellemző, hogy a meglévő épületállomány szinte teljesen az I. világháború előtt épült, ötven évnél fiatalabb épület alig található a területen. A Lenin körút mentén az épületeknek több, mint fele még a századforduló előtt épült. Hasonlóan elavult épületek találhatók a Belső-Erzsébetvárosban /a századforduló előtt épült a meglévő épületek 57 %-a/. A Nagykörutat kívülről határoló területek már zömmel a századforduló és az I. világháború közötti időszakban épültek ki.

A belső-pesti városrészekkel szemben a budai oldal központi része a századforduló és a II. világháború közötti időszakban nyerte el mai formáját. A II. világháborút követően alig-alig épültek itt új lakóházak. /Az épületek 88-90 %-a 40-50 éves./

Hasonló építési ciklust figyelhetünk meg a külső-pesti városrészekben, ahol szintén a századforduló és a II. világháború között épült a meglévő lakóépületek döntő hányada, 73-88 %-a.

A társasházak területének közös jellemzője, hogy ezeken nagyobb építkezés lényegében az első világháborút követően indult, majd a II. világháború és 1960 között jelentősen visszaesett az építkezés üteme /adminisztratív megszorítások miatt/, s csak 1960 után folytatódott ezen területek kiépítése, illetve kezdődött egy új társasház-építési hullám. Emellett a közös tendencia mellett figyelemre méltó eltéréseket is megfigyelhetünk. A három vizsgált társasház-terület közül Zuglói épületállománya a legöregebb. Már 1945 előtt felépült a mai lakóépületek 44 %-a, itt esett vissza legkevesebbé 1945-60 között az építkezés üteme, s az épületeknek "csak" 37 %-a 15 évesnél fiatalabb. Pasaréten szintén 40 % felett van az 1945 előtt épült házak aránya, de itt az 1960-at megelőző periódusban nagyobb visszaesés volt tapasztalható, s így az újabb társasház-építési hullámban /1960-t követően/ jött létre a mai épületek 49 %-a. A legfiatalabb épületállomány a Szabadság hegyen található, ahol 1960 után épült a meglévő házak több, mint 3/4-e. A három társasház-terület között megfigyelhető különbségek jól mutatják a társasházépítés korszakonként változó irányait.

Végül az új lakótelepeken találjuk természetesen a legfiatalabb lakóházakat. Az Üllői uti lakótelep építése az ötvenes években kezdődött meg, a Kelenföldi lakótelep teljes egészében 1960 után épült, az Újpalotai lakótelep pedig a hetvenes évek elejétől.

Az egyes területeket egymással összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy a legöregebb házak a belső-pesti városrészekben találhatók, annál valamivel fiatalabb a belső-budai városrészek épületállománya, majd a külső-pesti

városrészek következnek. Viszonylag fiatal épületek vannak a társasházak területeken, s igen fiatalok a lakótelepi épületek.

Az épületek lakás-,emeletszáma

Mint az I./4. alfejezetben már említettük, az egyes területek mintába bekerülésének egyik fő kritériuma az volt, hogy milyen beépítési mód jellemző rá, milyen beépítési módot reprezentál. A beépítés jellegét legközvetlenebbül a földszintes, egy-két- illetve többemeletes épületek aránya és a bennük található lakások száma határozza meg. A meglévő statisztikai információk /lásd 2., 3. sz. tábla/ jól tükrözik - az egyébként szabad szemmel is megfigyelhető - különbségeket.

A belső-pesti városrészekről az emeletszámot tekintve azt mondhatjuk, hogy közülük a Belső-Ferencvárosra és a Lenin körutra a legjellemzőbb a tömör-magas beépítési mód /a 3 vagy több emeletes házak aránya 93-96 %/. Közép-ső-Erzsébetvárosban is a házaknak több, mint fele 3 emeletes, vagy annál magasabb. A többi belső-pesti városrészben azonban a sűrű beépítés ellenére /ezt a 20-nál több lakással rendelkező házak magas aránya mutatja/ az épületek 1/4-e földszintes, s összesen mintegy 3/4-e 3 emeletesnél alacsonyabb.

Belső-Budára szintén a tömör-magas beépítés a jellemző. A házak több, mint 90 %-a 3 vagy több emeletes, 86 %-uk 20-nál több lakással rendelkezik.

A társasházak területén általában zárt sorú, középmagas beépítések. A 2-3 emeletes, 6-10 lakásos épületek dominálnak.

A lakótelepeken általában a laza elrendezésű, több lakásos magasházak a jellemzők, bár megemlítjük, hogy a vizsgált három lakótelep között építési mód tekintetében különbségek is találhatók. A legelőször épült Üllői uti lakótelepen a házak 74 %-a 4 emeletes, míg az 1960 után épült Kelenföldi lakótelepen az ilyen házak aránya már csak 6 %. Ezzel összefüggően az Üllői uti lakótelepre inkább a 11-20 lakásos házak a jellemzők /64 %/, míg a Kelenföldi lakótelepre a 20-nál több lakással rendelkező házak. /61 %/.

Végül a külső-pesti városrészekben -Angyalföld kivételével- a zárt sorú, földszintes házak dominálnak /88-96 %/, s ezek zöme /57-99 %/ 10-nél kevesebb lakást tartalmaz. Újpesten, bár a földszintes épületek aránya 88 %, mégis -Kispesttől és Pesterzsébetétől eltérően- a házak 43 %-a 10-nél több lakást tartalmaz. Angyalföldön egyrészt jellemző a földszintes, egyemeletes házak magas aránya /61 %/, s ezzel a 20-nál alacsonyabb házankénti lakásszám /45 %/. Ugyanakkor 35 %-ot tesz ki itt a 3 emeletes házak aránya, s ehhez kapcsolódóan viszonylag magas a 20-nál több lakást tartalmazó házak súlya is. Ez a polarizáltság azonban nem annyira a terület vegyes beépítési módjából adódik, mint inkább abból, hogy az angyalföldi mintába -módszertanilag helytelenül- egymástól igen eltérő beépítésű területek kerültek.

Az eddigiek eredményeképpen elmondhatjuk, hogy a

vizsgálati területek -Angyalföld kivételével^x kielégítik a beépítési mód szerinti viszonylagos homogenitás kritériumát. Ugyanakkor történelmi, funkcionális szempontok szerint egymástól jól elhatárolhatók. Ezek után rátérünk a vizsgált területek lakás- és demográfiai, társadalmi viszonyainak elemzésére.

2./ Lakásviszonyok

Több szempontból is fontos számunkra, hogy megismerkedjünk a vizsgált városrészek lakásviszonyainak különbözőségeivel, vagyis azzal, hogy milyen eltérések vannak a területek között a lakások nagysága, komfortja, laksűrűsége és birtoklási formája tekintetében.

Lényeges ez egyrészt azért, mert az eltérő minőségű lakások eltérő lakásmódot tesznek lehetővé a bennük lakók számára, s így ha azt tapasztaljuk, hogy területenként más-más a lakások minőség szerinti összetétele, akkor ez egyben azt is fogja jelenteni, hogy az egyes területeken lakás más-más lakásmódot valószínűsít az ott lakók számára.

Másrészt az eltérő birtoklási formájú lakások területi eloszlásának vizsgálata fontos számunkra, mert ha azt tapasztaljuk, hogy meghatározott birtoklási formájú

^x Ennek ellenére felhasználjuk az angyalföldi vizsgálat anyagát, mert -mint látni fogjuk- a heterogén beépítési mód ebben az esetben nem okozott jelentős torzítást az egyéb változóknál.

lakások egyes területeken koncentrálnak, akkor egy adott birtoklási formájú lakáshoz való hozzájutás egyben bizonyos területekre kerülést valószínűsíthet.

Szociológiai szempontból akkor válnak érdekessé ezek a kérdések, ha a különböző társadalmi csoportok eltérő eséllyel jutnak ilyen vagy olyan minőségű, birtoklási formájú lakásokhoz. Ezzel együtt más és más lakásmódra lesz lehetőségük, illetve eltérő esélyekkel kerülhetnek az egyes területekre.

Mielőtt azonban a társadalmi problémákra rátérnénk, hasonlítsuk össze az egyes városrészeket lakásviszonyaik szempontjából.

A lakások nagysága

Itt csak az egyszobás lakások területenként eltérő arányát vesszük szemügyre, mivel a tapasztalatok szerint ez általában jó mutatója a lakások nagyság szerinti megoszlásának. A részletesebb adatokat lásd a 4. számú táblázatban!

Legnagyobb az egyszobás lakások aránya a külső-pesti városrészekben, ahol mint láttuk, igen nagy a földszintes, 10-20 lakásos épületek aránya. Hasonlóan nagy az egyszobás lakások sulya a Külső-Erzsébetvárosban és a Középső-Erzsébetvárosban /55-63 %/. Ezeket követi a többi belső-pesti, illetve belső-budai városrész, ahol az egyszobás lakások aránya 35 és 45 % között mozog. Ezek közül a területek közül a legalacsonyabb ez az arány a XI. kerületben, a Lenin köruton és a Belső-Ferencvárosban /27-17 %/,

ott, ahol a legnagyobb arányban találhatók a többemeletes, soklakásos épületek.

A társasházak területéken tovább csökken az egyszobás lakások aránya, és pedig oly módon, hogy minél újabb építésű a terület, annál kisebb az ilyen lakások súlya /Zuglói 27 %, Pasarét 22 %, Szabadság hegy 9 %/.

Végül az új lakótelepeken a legkisebb az egyszobás lakások átlagos aránya, de míg a korábban épült Üllői úti lakótelepen még 15 %-ot, addig a kelenföldin már csak 3 %-ot, Újpalotán pedig 1 %-ot képviselnek. Időközben viszont a félszobák aránya nőtt, s így a kelenföldi egy-plusz-félszobás lakások 14 %-os arányával szemben Újpalotán már ilyen a lakások 31 %-a.

A lakások komfortja

Az egyes területeken lévő lakások komfortját tekintve az előzőhöz hasonló kép bontakozik ki előttünk. /Lásd 5.sz.tábla/

Legmagasabb az egyszobás, illetve szoba-konyha-fürdőszoba, belső WC nélküli lakások aránya a külső-pesti városrészekben és Erzsébetvárosban /47-56 %/. Ennél jobb a helyzet a belső-pesti területeken, ahol az ilyen lakások aránya 7 és 34 % között mozog. Komfortosabb lakások találhatók a belső-budai területeken, a Lenin köruton és a Belső-Ferencvárosban, ahol a belső WC-vel is és fürdőszobával is rendelkező lakások aránya már 85-90 %. Végül szinte minden lakás komfortos a társasházak és az új lakótelepi területeken.

Laksűrűség

Míg az eddig vizsgált tényezők a lakások "lakhatósága" mellett az egyes területeken lévő lakásállomány értékéről is információt nyújthattak, addig a laksűrűség szorosabban véve arról tájékoztat, hogy milyen viszonyok között laknak az adott városrész lakói. A laksűrűség függ egyrészt a lakások nagyságától, szobaszámától /ezt tárgyaltuk az előzőekben/, másrészt a lakásokban élő személyek számától, a háztartások összetételétől /erre később térünk ki részletesebben/.

Előrebocsátjuk, hogy "jó"-nak nevezzük a laksűrűséget, ha a megkérdezett család taglétszáma osztva a megkérdezett család által kizárólagosan használt szobák számával nem haladja meg az 1,5-es értéket. "Közepes"-nek nevezzük, ha ez a hányados 1,51-2,0 közé esik, s "rossz"-nak, ha előlotti értéket találunk. /Lásd 6.sz. tábla/

Ezen meghatározások szerint azt mondhatjuk, hogy a legjobb laksűrűséggel rendelkező területek a társasházak területei, valamint a belső-budai városrészek. Itt a megkérdezettek 56-65 %-a lakik "jó" körülmények között. A társasházak területei "sorrendje" ebben az esetben is megegyezik az előzőekben tapasztaltakkal. /Zuglóban 56 % lakik "jó" körülmények között, Pasaréten 60 %, Szabadság hegyen 65 %./

Az új lakótelepeken lakók közül a kelenföldiek többsége /58 %/ "jó" körülmények között lakik, míg a régebben épült Üllői uti lakótelepen -ahol az egyszobás lakások aránya ötszöröse a kelenföldinek- a lakóknak csak mintegy 1/3-a él "jó" laksűrűségű lakásban, s a később épült Ujpaló-

tai lakótelepen is csupán 38 %-uk.

A belső-pesti városrészekben a megkérdezetteknek összességében kisebb hányada él "jó" laksűrűségű lakásban, mint az előbb említett területeken. Közelebbről megvizsgálva azonban azt tapasztaljuk, hogy a Lenin köruton lakók 53 %-a "jó" körülmények között él, s ezzel -akárcsak az egyszobás lakások aránya tekintetében- inkább a társasházak területek közül Zuglóhoz áll közel. Ugyanakkor a Középső-Erzsébetvárosban csupán 30 % lakik hasonló körülmények között, s ez inkább a külső-pesti városrészekéhez hasonló lakásviszonyokat takar, ahol szintén igen magas a kislakások aránya.

A többi városrészhez viszonyítva a külső-pesti városrészekben a legrosszabb a helyzet, mert itt a megkérdezetteknek csupán 25-38 %-a él "jó" körülmények között. Angyalföldön 25 %, Újpesten 26 %, Kispesten 33 %, Pesterzsébeten 38 %, s ez a sorrend megegyezik az egyszobás lakások arányát tükröző sorrenddel, amennyiben Angyalföldön a lakások 70 %-a egyszobás, Újpesten 66 %-a, Kispesten 61 %-a és Pesterzsébeten 55 %-a. Ezeket a sorrendeket azért emeljük ki, mert bennünket elsősorban nem a városrészek önmagukban vett lakásviszonyai érdekelnek, hanem egymáshoz viszonyított relatív helyzetük.

Lakáshasználati jogaim

A III. fejezetben bővebben kitérünk majd annak megvilágítására, hogy miért fontos elem egy városszociológiai vizsgálatban annak feltárása, hogy a különböző bir-

toklási formájú lakások hogyan, hol helyezkednek el a városban. Jelenlegi empirikus elemzésünkben arról, hogy hol vannak zömmel tanácsi bérlakások illetve hol vannak tulajdonrészt szövetkezeti, öröklakások, megfelelő információkat kaphatunk, ha megnézzük, hogy hogyan oszlanak el az egyes területeken a megkérdezettek aszerint, hogy bérlőként vagy tulajdonosként élnek-e a lakásukban. /Lásd 7.sz. tábla/

A belső-pesti városrészekben külön nem is kérdezték, hogy tulajdonosként, vagy bérlőként laknak-e a lakásban a mintába bekerült családok, mivel a tulajdonosi lakások aránya itt a KSH 1970-es adatai szerint elenyésző / VI.ker.:1,7 %; VII.ker.:1,7 %; IX.ker.:5,9 %/.

Szintén alacsony a saját tulajdonú lakások aránya Angyalföldön /7 %/, Újpesten /12 %/, valamint a belső-budai területeken /13-17 %/, és a lakótelepek közül a régebbi, Üllői uti lakótelepen /11 %/.

Valamivel több, de még mindig csak a megkérdezetteknek kb. 1/4-e él tulajdonosként lakásában a Kelenföldi és az Újpalotai lakótelepen /szövetkezeti lakások/, valamint Kispesten /családi házak/.

Pesterzsébeten és a társasházak területeken viszont már zömmel /54-57 %/ tulajdonosként lakják lakásukat a megkérdezettek.

Még érdemes röviden megemlíteni, hogy a nem tulajdonosként, vagy főbérlőként, hanem társbérlőként, illetve együttélőként lakók aránya tekintetében is igen lényeges

eltérések vannak az egyes területek között. Ez utóbbiak aránya a társasházak, lakótelepi és külső-pesti városrészekben 5-12 % között mozog, míg a belső-pesti városrészekben 13-23 % között, sőt a Belső-Ferencvárosban arányuk 31 %.

Összegzés

A területek lakásviszonyait az eddigi dimenziók mentén együttesen összehasonlítva azt találjuk, hogy az alacsony szobaszámú, alacsony komfort fokozatú, magas laksűrűségű lakások leginkább a zárt sorú-alacsony beépítésű külső-pesti városrészekben, valamint a magas-tömör beépítésű Középső-, Külső-Erzsébetvárosban dominálnak.

Hasonló, de valamivel magasabb szobaszám, komfort fokozat, s alacsonyabb laksűrűség jellemző a tömör-magas beépítésű, tanácsi bérlakásos belső-pesti városrészekre. Ezen belül - az említett Középső-, Külső-Erzsébetváros mellett - jelentősen eltér a "csoport átlagtól" a Belső-Ferencváros és a Lenin körut lakásállománya, mely inkább a belső-budai városrészekéhez hasonló.

Itt a legmagasabb az épületek emelet-, lakásszáma, nagyobb a lakások szobaszáma, komfortosabbak a lakások. Belső-Ferencvárosban a magas szobaszám ellenére is kevés a "jó" laksűrűségű lakás, míg a Lenin köruton és Belső-Budán ez a laksűrűség a domináns. A lakások tulnyomórészt tanácsi bérlakások.

Minden dimenzió mentén az előzőeknél jobb lakás-

viszonyokat tükröznek a társasházak területtel kapcsolatos statisztikai adatok. Az összes városrész közül a Szabadság hegyen élnek a legnagyobb arányban "jó" laksűrűségű, valamint saját tulajdonú lakásban a megkérdezettek. Alacsony a kislakások aránya, s elenyésző a komfort nélküliek száma. Pasaréten és Zuglón is hasonló a helyzet, bár -mint rámutattunk- minél régebbi társasházak városrészeiről van szó, annál kevésbé jók a terület lakásviszonyai.

Általában az egyszobás lakások alacsony-közepes aránya, a magas komfortfokozat, s ugyanakkor a "jó-közepes" laksűrűség jellemzi az új lakótelepeket. Azonban lényeges különbségek is fellelhetők köztük. Az egy-másfél-szobás lakások aránya a legrégebben épült Üllői uti lakótelepen a legmagasabb /44 %/, Újpalotán 32 %, míg Kelenföldön 17 %. A laksűrűség tekintetében is hasonló a sorrend, mert amíg az Üllői úton a megkérdezettek 33 %-a lakik "jó" laksűrűségű lakásban, s Újpalotán 38 %, addig Kelenföldön 58 %. Vagyis az új lakótelepeken nem érvényes az a tendencia, hogy az idő előrehaladtával párhuzamosan javulnak a lakásviszonyok is. /Erre később még visszatérünk./ Komfort tekintetében az új lakótelepi lakások a többi városrészhez viszonyítva egyöntetűen a legelső helyen állnak.

3./ Demográfiai megoszlás

A területek demográfiai viszonyainak az elemzése fontos szerepet játszik minden városszociológiai vizsgálatban. A demográfiai viszonyokat a feleség életkora, a családok taglétszáma, összetétele és jelenlegi életciklusa alapján vizsgáljuk meg.

A feleség életkora

Először csak az idős koruakat, tekintve /idős koruak alatt értjük itt az 55 évesnél idősebb nőket/ azt mondhatjuk, hogy a vizsgált területeken arányuk 15 és 46 % között mozog./Lásd 8.sz.tábla/

Legalacsonyabb ez az arány az új lakótelepeken /15-18 %/, majd a társasházak területei következnek, ahol arányuk 19 és 31 % között van. Ezt követik a belső-budai városrészek /42 %/, a külső-pesti városrészek /36-43 %/, s végül a belső-pesti területek /35-46 %/. A fiatalok /40 év alattiak/ arányánál fordított sorrendet tapasztalunk, amennyiben ezek legnagyobb arányban az új lakótelepeken és a társasházak területein találhatók /38-55 %/, míg a többi városrészben arányuk ennél kisebb /22-34 %/.

A teljes kormegoszlást figyelembe véve azt állapíthatjuk meg, hogy a legfiatalabb népesség az új lakótelepeken lakik, bár ezt a három vizsgált lakótelep esetében egymástól eltérő kormegoszlás eredményezi. A legrégebben épült Üllői uti lakótelepen az 1973-as felméréskor a megkérdezettek több, mint fele 40-54 éves volt, vagyis ún. középkorú, s 31 % volt ennél fiatalabb. Ugyanakkor a Kelenföldiek, illetve Újpalotaiak közül középkorú 37 ill. 30 % volt, s ennél fiatalabb 45 ill. 55 %. Megemlítendő, hogy egy 1967-ben végzett Üllői uti felmérés során a megkérdezetteknek 55 %-a volt 40 évesnél fiatalabb, s 35 %-a ún. középkorú. Ennek okaira később visszatérünk.

A lakótelepeket a társasházak területék követik, ahol viszonylag nagyobb az 55 év felettiek aránya, de ugyanakkor a 40 évesnél fiatalabbak aránya is jelentős. A társasházak városrészek közül is kiemelkedik a Szabadság hegyi terület, ahol a megkérdezettek 53 %-a 40 évesnél fiatalabb, s csak 19 %-a 55 évesnél idősebb. Itt is jelentkezik annak a hatása /mint arra már az előzőekben is többször utaltunk/, hogy a Szabadság hegyi társasházak a többihez képest egy későbbi korszakban, zömmel a 60-as éveket követően épültek.

A többi területen az eddigiekhez képest nagyobb az 55 évnél idősebb, s kisebb a 40 évnél fiatalabb feleségek aránya. Ezen területek közül a külső-pesti részen a legnagyobb a 40 évnél fiatalabbak aránya, különösen Pesterzsébeten és Újpesten.

Angyalföldre, Kispestre és különösen a belső-pesti, belső-budai városrészekre az jellemző, hogy a feleségek több, mint $1/3$ -a elmult 55 éves és kevesebb, mint $1/3$ -a fiatalabb 40 évesnél. Ezen belül is a legöregebb lakossággal a Belső-Józsefváros, Külső-Erzsébetváros, a Lenin körút és a XII. kerület rendelkezik.

A család taglétszáma

A családok taglétszáma egyrészt demográfiai szempontból, érdekes számunkra, másrészt a lakásviszonyokkal összevetve, elsősorban azzal, hogy hány szobás lakások találhatók az egyes területeken, s ezen keresztül hogyan alakul a laksűrűség /fő per szoba/.

A 9.számú tábla adatai alapján közelítő pontossággal kiszámítottuk a vizsgált 19 területi egységen a családok átlagos taglétszámát, az átlagosan használt szobák számát és az átlagos laksűrűséget. Majd az így kapott három mutató alapján sorbarendeztük a vizsgált egységeket /Lásd 10.sz.tábla/. A három mutató egymáshoz való viszonyai alapján elemeztük az egyes városrészek helyzetét.

A legheterogénebb képet a belső-pesti városrészek mutatják. A Belső-Ferenovárosban például az átlagos családlétszám viszonylag magas / 2,84 fő/család /, ugyanakkor az első helyen áll az átlagos szobaszám tekintetében / 2,23 szoba/lakás /, s így a laksűrűség közepesnek adódik /7.a rangsorban/. Ezzel szemben például a Külső-Erzsébetvárosban az átlagos családlétszám közepes / 2,61 fő/család /, a lakásonkénti szobák száma viszont nagyon alacsony /1,45; 15.a rangsorban/, s így a laksűrűség igen magas /1,74; 15.a rangsorban/. Közepesen alacsony még a lakásonkénti átlagos szobaszám a Belső-Terézvárosban, itt azonban kis taglétszámú családok laknak, s így a laksűrűség közepes ezen a területen.

A Lenin köruti terület megint sajátos képet mutat, leginkább a belső-budai, XII.kerületi részhez hasonlít. Mindkettőre jellemző, hogy kis taglétszámú családok lakják, az átlagos szobaszám közepes, s így a lakásonkénti laksűrűség alacsony /1,29-1,30/. Belső-Buda XI.kerületi részén is hasonló a helyzet, annyi különbséggel, hogy itt valamivel magasabb az átlagos szobaszám, s így a laksűrűség még alacsonyabb.

A társasházasság területen a családok taglétszáma relatíve magas /2,55-2,92 fő/család /, viszont a lakáson-

kénti szobaszám is átlagban magasnak mondható, s így a lak-sűrűség ezeken a területeken mindenhol alacsony /pl.a Szabadság hegyen 1,22 fő/szoba /.

Az új lakótelepek közös vonása, hogy itt a legmagasabb a családok átlagos taglétszáma /Ujpalotán 3,26 fő, Kelenföldön 3,08 fő/. A lakásonkénti átlagos szobaszám Kelenföldön a legmagasabb /2,15/, Ujpalotán is magas /2,07/, viszont az Üllői uti lakótelepen igen alacsony /1,62 szoba esik egy lakásra; 13.a rangsorban/. A laksűrűség is ezek szerint alakul. Amíg Kelenföldön igen alacsony a laksűrűség /Szabadság hegy után a második a rangsorban/, addig Ujpalotán már magasabb / 1,55 fő/szoba /, s az Üllői uton igen magas /14.a rangsorban/.

A külső-pesti területekre általában jellemző, hogy itt a legalacsonyabb a lakások átlagos szobaszáma, a családok taglétszáma viszont magas /Angyalföld, Újpest/, s az átlagos laksűrűség így itt a legmagasabb. Pesterzsébeten és Kispesten valamivel alacsonyabb a családok taglétszáma, s így a laksűrűség némileg alacsonyabb.

Az átlagos családnagyság és a laksűrűség összehasonlítása után vizsgáljuk meg, hogy milyen az egyes területeken élő családok demográfiai összetétele és ezzel együtt, hogy milyen életciklusban lévő családok jellemzőek az egyes városrészekre!

A család összetétele, életciklusa

Először vegyük szemügyre az általános tendenciákat! /Lásd 11. tábla/ A népességben belül általában a

gyermekkel élő házaspárok képviselik a legnagyobb arányt /35-67 %/. Őket követik a gyermektelen házaspárok /19-38 %/, majd az egyedülállók, részcsaládok következnek /6-26 %/, s végül az egyszülős családok /4-14 %/. Általános még, hogy a gyermekkel élő házaspárok többsége egy gyermekkel él, közel 1/4-ük két gyermekkel, s csak töredékük él 3 vagy több gyermekkel. A kétszülős családokban élő gyerekek 2/3-a 18 évesnél fiatalabb, az egyszülős családokban élő gyerekek többsége 18 éves elmúlt.

A területek közötti különbségek vizsgálatát érdemes a "végleteknél" kezdeni. Az előző részben láttuk, hogy a legnagyobb taglétszámu családok az új lakótelepeken élnek. Ez abból adódhat, hogy az itt lakó népesség abszolút többsége gyermekkel élő házaspár /a három lakótelepen kívül ez csak a Szabadság hegyi területre érvényes még/. Itt a legkisebb a gyermektelenek aránya /19-21 %/, s az egyedülállók, részcsaládok sulya /6-9 %/. Megemlítendő -utalva az előzőekben a lakótelepekről elmondottakra-, hogy az Üllői uti lakótelepen nagyobb az idős gyermektelenek aránya, s alacsonyabb a 18 évesnél fiatalabb gyerekekkel élők aránya. Ez azt jelzi, hogy a régebben épült Üllői uti lakótelep családjai lassan egy következő életciklusba lépnek át.

A másik "végletet" azok a belső-pesti, belső-budai területek képviselik, amelyekben a családok átlagos taglétszáma közepes illetve alacsony /Belső-Józsefváros, Külső-Erzsébetváros, Lenin körút, XI., XII. ker./. Itt is a gyermekkel élő házaspárok élnek a legnagyobb arányban, azonban ez a lakótelepeknél 20-30 %-kal kisebb arányt je-

lent, s alig magasabb a gyermektelen házaspárok arányánál. A gyermektelen házaspárokon belül az átlagosnál magasabb az idős gyermektelenek súlya /a családok $1/5-1/4$ -ét képviselik/. Ennél is magasabb arányban élnek ezeken a területeken egyedülállók, részcsaládok /23-26 %/. A többi városrészben ez az arány 6-21 % között mozog.

Hasonló családösszetételt, átlagos életciklust találunk a külső-pesti városrészekben, azzal a különbséggel, hogy itt magasabb a gyermekes házaspárok aránya, és ezeken belül nagyobb hányadot tesznek ki a két vagy több gyermekesek és a 18 évesnél fiatalabb gyermekkel élők. Az egyszülős családok, részcsaládok, egyedülállók aránya itt is igen magas /23-31 %/.

Végül a társasházak területekre az jellemző, hogy a családok közel fele -a Szabadság hegyen több, mint fele- gyermekes házaspár, de a 3 vagy több gyermekes és a 18 évesnél idősebb gyermekkel élő házaspárok aránya itt kisebb, mint az új lakótelepeken. A gyermektelen házaspárok aránya -a lakótelepekhez hasonlóan- alacsony, kivéve Pasarétet, ahol a családok közel $1/3$ -a ilyen. Az egyedülállók, az egyszülős családok és a részcsaládok aránya is alacsonyabb itt a többi területhez képest, kivéve a lakótelepeket.

A demográfiai csoportok lakásvizsgálata

Miután megvizsgáltuk az egyes területek demográfiai viszonyainak jellemzőit, érdemes megnéznünk, hogy ezek a demográfiai viszonyok hogyan kapcsolódnak az egyes te-

rületek lakásviszonyaihoz. Erről pontos, bár csupán részleges képet kapunk, ha összevetjük a lakások laksűrűségét a feleség életkorával./Lásd 12.sz.tábla/

Az egyik általános tendencia, amely kimutatható, hogy minden korcsoport esetében a társasházak területeken, a lakótelepeken és a Belső-Budán lakók élnek a legjobb laksűrűségű lakásokban, utánuk következnek a belső-pestiek és a pesterzsébetiek, s végül a külső-pesti területek lakói.

A másik általános, minden városrészben megfigyelhető tendencia, hogy minél idősebb korosztályt tekintünk, annál nagyobb hányad él "jó" laksűrűségű lakásban.

Jelen esetben minket nem annyira ezek az általános tendenciák érdekelnek, mint inkább az, hogy a II./2. alfejezetben elemzett laksűrűségre vonatkozó átlagos arányok mögött milyen korcsoportok szerinti laksűrűségi viszonyok húzódnak. Kimutatható például, hogy amíg a társasházak területeken átlagosan a családok 61 %-a él "jó" laksűrűségű lakásban, addig ugyanitt a fiataloknak, középkorúaknak "csak" 52-62 %-a, az 55-69 éveseknek 63 és a 70 évesnél idősebbeknek 82 %-a él ilyen viszonyok között. Vagy, hogy a másik végletet említsük, Angyalföldön átlagosan a családok 25 %-a él "jó" laksűrűségű lakásban, de emögött azt találjuk, hogy a fiataloknak / -29 év/ csupán 6 %-a/!/, a középkorúaknak 15-22 %-a lakik ilyen alacsony laksűrűségű lakásban, míg az időseknek 34 %-a. Érdekes a két végletet egymással is összehasonlítani, és akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy minél fiatalabb egy korosztály, annál polarizáltabb lakásviszonyait tekintve. Mert amíg a fiataloknál, középkorúaknál

a "jó" laksűrűségű lakásban élők arányát véve 4-5-szörös eltéréseket találhatunk, addig az idősebbeknél már csak 2-2,5-szeresek ezek az aránykülönbségek.

Ugyanígy kimutatható az is, hogy a különben legjobb átlagos laksűrűségű társasházak, lakótelepi területeken a fiatal családok rosszabb /magasabb/ laksűrűségű lakásokban élnek, mint bármely városrész idős lakói. Vagy tovább elemezve azt találjuk, hogy a lakótelepeken élő középkorúak /akik itt átlagosan 69 %-ot képviselnek/ magasabb laksűrűségű lakásokban élnek, mint a belső-pesti, belső-budai és a társasházak városrészekben lakó idős korúak.

Végülis azt mondhatjuk, hogy a lakás /laksűrűségi/ viszonyok tekintetében egyrészt az egyes városrészek, másrészt az egyes korcsoportok meghatározott hierarchiát alkotnak. A kétféle hierarchia egymást keresztezheti, ellensúlyozhatja vagy erősítheti. A legnagyobb különbség a külső-pesti fiatalok, középkorúak és a belső-budai, társasházak területeken élő idősök között van.

4./ Foglalkozás, iskolai végzettség szerinti megoszlás

A család fő foglalkozása

A városszociológiai elemzések egyik központi kérdése, hogy a különböző munkajelleg-csoportok hogyan, hol helyezkednek el a város területén. A következőkben megvizsgáljuk, hogy ez a területi elhelyezkedés milyen jellegzetességeket mutat Budapesten. /Az empirikus adatokat lásd a 13. sz. táblázatban! /

A legkiegyenlítettebb területi eloszlás az alkalmazotti csoportnál található, melyek részaránya az egyes városrészekben 17 és 30 % között mozog. Ez egybevág azokkal a nemzetközi tapasztalatokkal, amelyek szerint a közepes társadalmi státusszal rendelkezők helyezkednek el a legeggyenletesebben a városokon belül. Utánuk következnek a nyugdíjasok /17-38 %/, majd a munkások, akiknél már kb. 5,5-szeres a maximális aránykülönbség /Szabadság hegy 8%, Ujpalota 44 %/, végül a legkiegyensúlyozatlanabb területi eloszlás az értelmiségiekénél található, ahol a maximális aránykülönbség 11-szeres /Szabadság hegy 54 %; Kispest, Pesterzsébet, Külső-Erzsébetváros 5 %/.

Az egyes területeket összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy munkás családfővel rendelkezik a családoknak kb. 1/10-e Pasaréten, a Szabadság hegyen és a belső-budai területeken. A családfőeknek kb. 1/3-a esik ebbe a kategóriába a külső-pesti területeken, valamint Középső-Erzsébetvárosban. A többi területen a családfőeknek kb. 1/4-e munkás. Kiemelkedik a többi városrész közül az Ujpalotai lakótelep, ahol a munkások 44 %-ot képviselnek, ez 11 %-kal magasabb, ^{mint} az Üllői uti lakótelepen található, és kétszer akkora, mint a Kelenföldi lakótelepen található munkás-arány. Ennek a jelenségnek az oka a lakáskiutalási mechanizmus időközbeni megváltozásában keresendő, melyre még később visszatérünk.

Az alkalmazottak aránya a Szabadság hegyen és Pasaréten a legalacsonyabb /17-19 %/. A legmagasabb a lakótelepeken, a Lenin köruton, Zuglóban, a Belső-Ferencvárosban és a Külső-Erzsébetvárosban /27-30 %/. A többi területen a családfőeknek kb. 1/4-e alkalmazott.

Az értelmiségiek területi eloszlásánál nagy vonalakban azt lehet mondani, hogy legalacsonyabb arányban a külső-pesti városrészekben és a Külső-, Középső-Erzsébetvárosban /5-6 %/, valamint Belső-Terézvárosban, Belső-Erzsébetvárosban és Újpalotán élnek /10-11 %/. Ennél nagyobb az arányuk a többi belső-pesti városrészben /16-20 %/, Zuglón /18 %/, és az Üllői uti lakótelepen /16 %/. Ezek után következnek a belső-budai területek és a Kelenföldi lakótelep /22-30 %/, s végül az előzőeknél jóval nagyobb arányt képviselnek az értelmiségiek a két társasházasság területén, Pasaréten /42 %/ és a Szabadság hegyen /54 %/. Érdekes megfigyelnünk, hogy amíg Újpalotán 11 % az értelmiségiek aránya, addig az Üllői uti lakótelepen ennek közel másfélszerese, a Kelenföldi lakótelepen pedig közel háromszorosa ez az arány.

A nyugdíjasok aránya a külső-pesti és a belső-budai területeken a legmagasabb /30-38 %/, valamivel alacsonyabb a belső-pesti és a társasházasság városrészekben /26-36 %/, s a legalacsonyabb a lakótelepeken valamint a Szabadság hegyen /14-18 %/. Ez egybevégt az idős korúak területi eloszlásáról mondottakkal.

Az egyéb munkajelleg-csoportba tartozókkal külön nem foglalkozunk.

Részletesebb képet kapunk a különböző foglalkozási csoportok területi eloszlásáról, ha az összevont főbb foglalkozási kategóriákat felbontjuk, s öt helyett tíz kategóriát vizsgálunk. /Lásd 44. sz. tábla/

Általános tendencia, hogy a munkásokon belül a vizsgálatba bevont családfők döntő többsége szakmunkás, és csak kis hányaduk segéd-, betanított munkás. Ez utóbbiak legnagyobb arányt a külső-pesti területeken és az Újpalotai lakótelepen képviselik /9-11 %/, ennél kisebb részarányuk a belső-pesti városrészekben /4-8 %/, s még kisebb Belső-Budán, a többi új lakótelepen és a társasházak területeken.

Fontos információt szolgáltat a nyugdíjasok felbontása volt szellemi és volt fizikai foglalkozásaikra. A szerint, hogy hol milyen arányban élnek értelmiségi és munkás, illetve volt szellemi és volt fizikai családfővel rendelkező családok, a 19 terület különböző csoportokba sorolható.

Magas a munkások és egyben a volt fizikaiak aránya a külső-pesti területeken /27-31 ill. 25-32 %/ és a Közepes-, Külső-Erzsébetvárosban /27-31 ill. 28-29 %/. Ugyanezen a területeken a legalacsonyabb az értelmiségi és a volt szellemiek aránya /5-6 ill. 4-6 %/. Hasonló a helyzet az Üllői uti és az Újpalotai lakótelepen, azzal az eltéréssel, hogy itt a demográfiai jellegzetességek miatt a nyugdíjasok összességükben kisebb hányadot képviselnek.

Közepes-alacsony az értelmiségi aránya, s ugyanakkor viszonylag magas a volt szellemiek aránya a Lenin köruton, Belső-Ferencvárosban, Belső-Józsefvárosban és Zuglóban /16-20 ill. 14-19 %/. Érdemes megjegyezni, hogy mind az értelmiségi, mind a volt szellemiek aránya a belső-pesti városrészek közül a Lenin köruton a legmagasabb.

A legmagasabb a nyugdíjas szellemiek aránya és közepesen magas a jelenleg értelmiségiek aránya a belső-budai városrészekben /21-29 ill. 22-25 %/.

Közepesen magas a volt szellemiek aránya, s igen magas az értelmiségiek aránya Pasaréten és a Szabadság hegyen /10-16 ill. 42-54 %/.

Mielőtt az egyes munkajelleg-csoportba tartozók lakásviszonyainak elemzésére rátérnénk, tekintsük át, hogy milyen jellegzetességeket mutat a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők területi eloszlása Budapesten.

A családfő iskolai végzettsége

A munkajelleg-csoportok területi eloszlásához hasonlóan itt is azt találjuk /lásd 15.sz.tábla/, hogy a "közepes státuszuak" /értsd itt a 8 általánost végzettenket és az érettségizetteket/ helyezkednek el a legegyszerűsebben, mivel az egyes területek közti maximális aránykülönbség esetükben kb. 2,5-szeres, míg a 8 általánost nem végzetteknél ez a különbség már 7-szeres, s a diplomával rendelkezőknél több, mint 11-szeres.

A 8 általános iskolai osztállyal nem rendelkező családfők a legnagyobb arányban a külső-pesti városrészekben és Közép-, Külső-Erzsébetvárosban élnek /39-48 %/. A családfőknek kb. 1/5-e, 1/3-a nem végezte el a 8 osztályt a többi belső-pesti városrészben, a XII.kerületi területen, az Üllői uti lakótelepen és Zuglón. Ennél alacsonyabb /6-14 %/ a

8 általánossal nem rendelkezők aránya a XI. kerületi területen, a fennmaradó két új lakótelepen és társasházak területén. Ezek az arányok összefüggnek a területek népességének kor megoszlásával is, mivel az idősebb korosztályok általában alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, s így ahol ennek a korcsoportnak a súlya nagyobb, ott a 8 általánost nem végzettek aránya már emiatt is magasabb lesz.

A 8 általánossal rendelkezők, de nem érettségizettek aránya általában az előzővel párhuzamosan alakul a különböző területeken. Ez alól kivétel az Újpalotai lakótelep, ahol a családfelek pontosan fele 50% 8 általánost végzett. Összehasonlításképp, a Kelenföldi lakótelepen ez az arány 30% , a Lenin körúton 32% , s az összes többi városrész közül Pesterzsébeten a legmagasabb, de ott is "csak" 42% .

Az érettségizettek aránya az egyetemet, főiskolát végzettekkel párhuzamosan mozog, vagyis azokhoz közel álló területi eloszlást mutatnak. A diplomával rendelkezők súlya a Pasaréten és a Szabadság hegyen a legnagyobb $46-57\%$. Ennél alacsonyabb, de még mindig jelentős Zuglóban, a Kelenföldi lakótelepen, a Lenin körúton és a belső-budai területeken $21-36\%$. S végül közepes, alacsony az Üllői uti és az Újpalotai lakótelepen $14-12\%$, a belső-pesti városrészekben $8-19\%$ és a külső-pesti területeken $5-7\%$.

A nagyobb -beépítési mód szerint homogén- területi csoportokon belül is érdemleges különbségek figyelhetők meg.

A belső-pesti városrészek közül a Lenin köruton a családfőknek közel fele /49 %/ érettségizett, vagy főiskolát, egyetemet végzett, míg ugyanez az arány a Közepő, Külső-Erzsébetvárosban csak 23-20 %. A többi belső-pesti városrész e két véglet között helyezkedik el. Az erzsébetvárosi arányok iskolai végzettség szerint a külső-pesti arányokhoz hasonlóak /amelyek ilyen szempontból egy-ségesnek mondhatók/, a Lenin köruti pedig a Kelenföldi lakótelep arányaihoz hasonló.

Az Üllői uti lakótelep iskolai végzettség szerinti viszonyai az "átlag" belső-pesti területekéhez áll közel /40 % az érettségizett ill. diplomás/. A Kelenföldi lakótelephez képest itt 10 %-kal több a 8 általánost nem végzettek és 14 %-kal kevesebb a diplomások aránya. Az Újpalotai lakótelep viszonyai, mint már említettük, egészen egyediek. Kiemelkedően magas a 8 általánossal rendelkezők aránya, az érettségizettek és diplomások aránya tekintetében leginkább Belső-Erzsébetvároshoz áll közel, míg a 8 általánost nem végzettek tekintetében a belső-budai területekhez, Zuglóhoz hasonlít.

A belső-budai területek, az érettségizettek és diplomások arányát figyelembe véve a Kelenföldi lakótelepi, a zuglói, Lenin köruti területekhez állnak közel, amik ellenére, hogy a XI. kerületben 6 %-kal kevesebb a 8 általánost nem végzettek és 6 %-kal nagyobb a diplomások aránya a XII. kerülethez képest.

A térszínházak területek közül, mint láttuk, a pársági és a Szabadság hegyi külön csoportot képvisel a

diplomások magas, s a 8 általánost nem végzettek alacsony arányával. Ezekhez képest Zuglón kb. 10 %-kal többen nem végezték el a 8 általánost és 25-35 %-kal kevesebben rendelkeznek diplomával. Így Zugló iskolai végzettség szerint a Lenin köruti részhez hasonlít leginkább.

A társadalmi csoportok lakásviszonyai

A foglalkozás, iskolai végzettség szerinti csoportok területi elhelyezkedésének vizsgálata után megnézzük, hogy ezek a csoportok milyen lakáskörülmények között élnek a város egészében és az egyes városrészekben. Ehhez, az előzőekhez hasonlóan a laksűrűségi mutatót fogjuk felhasználni. /Lásd 16, 17. sz. tábla/

Az egyik általános - az előzőekkel egybevágó - tendencia, hogy szinte minden munkajelleg-csoport esetében a társasházak területeken és a belső-budai területeken élnek a megkérdezettek a legjobb laksűrűségű lakásokban, míg a külső-pesti Kispesten, Újpesten és Angyalföldön a legrosszabb laksűrűségi viszonyok között. Hasonlóképp a különböző iskolai végzettségű csoportok a legjobb laksűrűségű lakásokban a társasházak területeken és Belső-Budán élnek, majd a lakótelepek, a belső-pesti városrészek és Pesterzsébet következnek, s végül a többi külső-pesti városrész lakói.

A másik általánosan, minden városrészben megfigyelhető tendencia, hogy "jó" laksűrűségű lakásban legalacsonyabb arányban a munkások élnek, majd az alkalmazottak és

volt fizikaiak következnek. Náluk nagyobb arányban élnek "jó" laksűrűségű lakásokban az értelmiségiek, az önállóak és egyéb kategóriába esők, valamint a volt szellemi foglalkozásuak. Az iskolai végzettség szerinti csoportoknál a 8 általánost nem végzettek illetve a 8 általánossal rendelkezők magasabb, míg az érettségizettek, diplomások náluk alacsonyabb laksűrűségű lakásokban élnek minden városrészben.

Az egyes munkajelleg-csoportoknak a különböző területeken meglévő lakásviszonyait vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a különböző városrészekben élő szakmunkások lakáshelyzete tér el egymástól a legerőteljesebben, mert amíg Újpesten csupán 10 %-uk él "jó" laksűrűségű lakásban, addig a társasházas területeken 44 %-uk, vagyis a maximális aránykülönbség 4,4-szeres. Az értelmiségiek lakáshelyzete a leginkább független attól, hogy melyik városrészben laknak, esetükben a maximális arányeltérés csak 1,4-szeres /legalacsonyabb hányad Kispesten él "jó" laksűrűségű lakásban/47%/, legmagasabb a társasházas területeken /65%/ /. Az iskolai végzettség tekintetében azt találjuk, hogy a legpolarizáltabb helyzetű csoport a 8 általánost végzettek csoportja, akiknek a társasházas területeken 2,5-szer nagyobb hányaduk él "jó" laksűrűségű lakásban, mint Angyalföldön /50 %; 20 %/. A legkiegyenlítettebb a diplomások helyzete, mert náluk ez a maximális aránykülönbség csak 1,5.

Másik oldalról, ha azt vizsgáljuk, hogy melyik területen milyen az adott városrészben lakó, egymástól külön-

böző munkajelleg-csoportok lakásviszonyainak a polarizáltsága, akkor azt tapasztaljuk, hogy Ujpesten a legnagyobb az eltérés a különböző munkajelleg-csoportok lakásviszonyai tekintetében, mert itt "jó" laksűrűségű lakásban a szakmunkásoknak 10 %-a lakik, s ugyanitt az önállóknak, egyéb kategóriába esőknek 56 %-a, vagyis a maximális aránykülönbség 5,6-szeres. Az új lakótelepeken is magas, 4,4-szeres maximális aránykülönbséget találunk, ami azt jelenti, hogy az ott élő nyugdíjas szellemiek 4,4-szer nagyobb arányban élnek "jó" laksűrűségű lakásokban, mint a segéd-, betanított munkások. A legkisebb eltérés az egyes munkajelleg-csoportok tekintetében a társasházak és a belső-budai területeken található, ahol a maximális arányeltérés közel 2-szeres. Hasonló eredményre vezet, ha az iskolai végzettséget vizsgáljuk. Ekkor is Ujpesten a legnagyobb a különbség a 8 osztályt nem végzettek és a diplomások lakásviszonyai között /2,2-szeres/, s a társasházak és belső-budai területeken a legalacsonyabb /1,4-szeres/.

Az iskolai végzettség és a munkajelleg-csoportok szerinti polarizáltságnak a megfigyelése hozzásegít bennünket ahhoz, hogy a II./2. alfejezetben elemzett -laksűrűségre vonatkozó- átlagos arányok háttéréről pontosabb képet alkothassunk. Hisz eddig csak annyit tudtunk mondani, hogy például Ujpesten a családok 26 %-a él "jó" laksűrűségű lakásban. Emögött viszont egy olyan megoszlás áll, hogy az itt élő segéd-, betanított munkásoknak 13 %-a lakik ilyen körülmények között, a szakmunkásoknak 10 %-a, az alkalmazottaknak 20-25 %-a, az értelmiségieknek 48 %-a, a volt szellemi foglalkozásúaknak 53 %-a, a volt fizikaiaknak 34 %-a, az egyéb kategóriába tartozóknak pedig 56 %-a. Másik példát véve:

Láttuk, hogy az új lakótelepeken a családok 43 %-a él "jó" laksűrűségű lakásban. Ez az iskolai végzettség szerinti megoszlást figyelembe véve azt jelenti, hogy a 8 általánost nem végzettek illetve 8 általánossal rendelkezők ennél kisebb arányban laknak ilyen lakásokban /41-34 %/, míg az érettségizettek, diplomások ennél nagyobb arányban /45-56 %/. A többi városrészben lényegében ugyanez a helyzet.

Ez egyben azt is jelenti, hogy ha csak a laksűrűséget vesszük figyelembe, akkor például az új lakótelepeken élő szakmunkások /akik itt a családfők 1/3-át teszik ki/ rosszabb körülmények között élnek, mint a bármely területen élő értelmiségiek, volt szellemi, vagy volt fizikai foglalkozásuak. Holott az átlagos laksűrűséget tekintve az új lakótelepek a városrészek többségét megelőzik. Ugyanígy igaz az is, hogy -a legjobb átlagos laksűrűségű társasházas területek munkásai alacsonyabb arányban élnek "jó" laksűrűségű lakásban, mint -a legrosszabb átlagos laksűrűségű külső-pesti városrészekben élő értelmiségiek, vagy, mint bármely terület volt szellemi foglalkozásu lakosai. Az iskolai végzettség szerinti csoportok esetében hasonló tendenciákat figyelhetünk meg.

Összegzésül azt mondhatjuk, hogy a lakásmód, a laksűrűségi viszonyok tekintetében a városrészek mellett a munkajelleg-csoportok és iskolai végzettség szerinti csoportok meghatározott hierarchiát alkotnak, s ez a kétféle hierarchia hol keresztezi, ellensúlyozza egymást, hol erősíti. A legnagyobb különbség a laksűrűség alapján a külső-pesti munkások és a belső-budai, társasházas területeken élő értelmiségiek, volt

szellemiek között van. Iskolai végzettség szerint az anyalföldi, újpesti 8 általánost végzettek és a belső-budai városrészek, a társasházak területek diplomásai között található a legnagyobb eltérés.

5./ Elégedettség, elvárások

Miután megismerkedtünk az egyes területek társadalmi, demográfiai viszonyaival s ezzel összefüggésben a lakásviszonyokkal, érdemes röviden áttekintenünk, hogy az eltérő viszonyok között élőknek mi a véleményük saját lakókörnyezetükről, lakáshelyzetükről, ha vannak elköltözési szándékaik, akkor ezt mi motiválja, hova költöznének szívesen. Az empirikus adatokat lásd a 18-31. sz. táblákban, a feltett kérdéseket részletesen a 27. sz. irodalomban!

A lakásviszonyokkal legszorosabban a saját lakással való elégedettség-elégedetlenség függ össze. Ezért természetes jelenség, hogy a közepes-rossz lakásviszonyokkal rendelkező belső-pesti, külső-pesti területeken lakók a legelégedetlenebbek lakásukkal /kb. 50 %-uk/. A lakótelepeken, társasházak területeken lakók 60-80 %-a elégedett lakásával. A lakás komfortjával, szobaszámával való elégedettség is hasonlóan alakul /lásd 19.; 20. sz. tábla/. Itt csak azt érdemes kiemelni, hogy a közepes-jó laksűrűségű lakótelepi, pasaréti területeken is a lakók 1/3-a, 1/5-e elégedetlen a szobák számával. A lakótelepeken élők 1/3-a a szobák méretével is elégedetlen.

Az elégedettség és a reális lehetőségek, az informáltság között igen szoros a kapcsolat. Még szorosabb

ez a kapcsolat az elköltözési szándék esetében. Ezért az ilyen jellegű kérdésekre adott válaszok szükségszerűen mindig torzítanak, attól függően, hogy az egyes válaszadó gondolkodásában milyen mértékben kapcsolja össze ezeket a tényezőket. A válaszok nagy száma azonban biztosítja számunkra, hogy bizonyos fő tendenciákat reálisan felmérhessünk. Az elköltözési szándék esetében ilyen tendencia, hogy egyrészt az emberek többsége általában nem akar elköltözni jelenlegi lakásából. Másrészt az is megfigyelhető, hogy az elköltözni nem-akarók aránya a jobb lakáskörülményeket biztosító társasházak, lakótelepi és belső-budai területeken a legmagasabb, míg a belső-pesti városrészekben a legalacsonyabb /lásd 22.sz. tábla/.

A reálisan, azonnal vagy mihamarabb elköltözni szándékozók - ezek az egyes városrészekben 15-36 %-ot képviselnek - a lakás kis mérete, szobaszáma miatt legnagyobb arányban a társasházak és az új lakótelepi területekről költöznének el. Ez egybevág az előző megfigyeléssel, hogy az itt lakók egy része igen elégedetlen jelenlegi lakása szobaszámával, méretével. Ugyanez tükröződik a "Mekkora lakás felelne meg igényeinek?" kérdésre adott válaszokban. Míg az egyes városrészekben a megkérdezettek általában megelégednének 1,5-2 szobás lakásokkal, addig a lakótelepeken, különösen a kelenföldin és az újpalotain, a megkérdezettek magas arányban szeretnék mihamarabb 3 vagy több szobás lakásba költözni. Ezek általában fiatal, több gyermekes családok, akiknek lakásviszonyai nem kielégítőek /lásd II./3. alfejezet vége/.

A lakótelepekről még megemlítendő, hogy - a többi városrészhez viszonyítva - innen akarnak a legtöbben elköl-

tözni pusztán azért, mert a jelenlegi városrészüket nem tartják megfelelőnek. Az elköltözni szándékozók 1/5-e hozta fel legfőbb indokként ezt a tényezőt az új lakótelepeken.

A főbb indokok közül kiemelkedő még az önálló lakással nem rendelkezők elköltözési szándéka saját lakásba. Ez a tényező döntően a belső-pesti, belső-budai városrészekben vetődik fel.

Egy másik általános tendencia, hogy az elköltözni szándékozók döntő többsége lakáscsere, vagy lakásigénylés útján szeretne új lakáshoz jutni, s nem építés, vásárlás útján. A lakótelepieknél, belső-pestieknél inkább a lakáscsere, míg a külső-pestieknél inkább a lakásigénylés vetődik fel reális alternatívaként.

A városrésszel kapcsolatos vélemények, igények az emberekben többnyire sokkal nagyobb általánosságban, elnagyoltabban fogalmazódnak meg. Ezt tükrözi az a mindenhol megfigyelhető tendencia, hogy a megkérdezetteknek általában sokkal pozitívabb a városrészükre vonatkozó, mint a lakóházukra, lakásukra vonatkozó ítéletük.

A saját városrészeiről vallott vélemények között pozitívként vetődik föl a jó közlekedés, a városközpont, a munkahely közelsége a belső-pesti városrészekben és részben a belső-budai területen. Ugyanezek hiánya, problémakussága negatívként jelentkezik a külső-pestiek, lakótelepiek és a társasházak területeken élők számára. A beépítési módból, és fekvésből adódó előnyöket elsősorban a lakótelepeken, a társasházak területeken és Kispesten, Pest-

erzsébeten emlitenek, míg a belső-pesti, belső-budai területek lakói inkább panaszkodnak a különféle környezeti ártalmakra /lásd 28.;29.sz.tábla/.

A "Milyen beépítésű városrészbe ?", "Melyik városrészbe ?", "Milyen típusu házba költözne ?" jellegű kérdésekre adott válaszok alapján több lényeges tendencia ismerhető fel. A legátfogóbb, hogy a többség /a mihamarabb lakást változtatni szándékozókkal együtt/ továbbra is eddigi városrészében szeretne maradni. Emellett megfigyelhető, hogy a külső-pesti városrészek lakói szívesen költöznének új lakótelepi, modern lakásba, amely eredeti lakóhelyükhöz közel fekszik. Különösen erős ez a szándék az újpestiekben, akik a választadáskor már tudták, hogy új lakótelep épül hamarosan a városrészközpontban. A belső-pestiek körében szintén viszonylag gyakori a lakótelepre költözési szándék, bár itt a társasházas beépítésű területre költözés is sokakat foglalkoztat. A belső-budaiaknál a lakótelepre költözés teljesen háttérbe szorul, az igények inkább a villanegyedek felé fordulnak. A lakótelepiek közül is azok, akiknek jelenlegi lakókörnyezetük nem tetszik, leginkább a családi-, társasház-
zas részeket választanák /a megkérdezettek 1/3-a/.

Mielőtt az egész eddigi empirikus vizsgálat eredményeit összefoglalnánk és a fontosabb következtetéseket levonnánk, megemlítjük azokat a fő okokat, amelyek véleményünk szerint az eddig leírt jelenségek, viszonyok hátterében huzódnak, amelyek ezeket a jelenségeket létrehozták illetve létrehozzák.

III. A városon belüli térbeli elhelyezkedés fő okai

A társadalmi csoportok városon belüli térbeli elhelyezkedését véleményünk szerint három fő okcsoportra lehet visszavezetni :

- 1./ Hierarchizáltan strukturált társadalom
- 2./ Lakáselosztási mechanizmus
- 3./ Városépítési folyamat

Ezen okcsoportok működési mechanizmusa a következő: Ha a városépítési folyamat olyan, hogy az egyes területeken zömmel azonos birtoklási formájú lakások jönnek létre, és a meghatározott birtoklási formájú lakásokhoz az egyes társadalmi csoportok a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyüktől függően, a lakáselosztási mechanizmus folytán, eltérő esélyekkel juthatnak hozzá, akkor egyrészt az egyes területekre való bejutás esélyei is társadalmi csoportonként eltérőek lesznek, másrészt -az előzőek eredményeképpen- az egyes területek nemcsak a lakások birtoklási formáját tekintve, hanem társadalmilag is homogén képet fognak mutatni. Hogy megtalálható-e Budapesten az ilyen mechanizmusok alapja, azt a következőkben fogjuk megvizsgálni.

1./ Hierarchizáltan strukturált társadalom

A témával kapcsolatban osztjuk Kolosi Tamás véleményét, aki szerint /lásd 28.sz.138.old./ "az osztályjellegű struktúra megszűnése során olyan új struktúra alakul ki, amelyben az új típusú szocialista termelési viszonyok határozzák meg a strukturális viszonyokat. Így döntő kérdéssé válik az, hogy a társadalmilag megtermelt többletérték termelésének és felosztásának mechanizmusa miként változik és ennek megfelelően milyen a politikai intézményesülés struktúraalakító szerepe."

A társadalomkutatás több területén -igy a városszociológia esetében is- a konkrét folyamatok, mechanizmusok, ok-okozati kapcsolatok pusztán a munkamegosztásban elfoglalt hely szerinti rétegződés segítségével relevánsan nem magyarázhatók. Ez összefér azzal a ténnyel, hogy mi is bizonyos fokig a munkajelleg-csoportok szerinti hierarchiaára támaszkodunk vizsgálatunkban. Azonban véleményünk szerint is "Társadalmunk strukturájának vizsgálata csak akkor lehet eredményes, ha nemcsak a még fennmaradó munkamegosztási vagy tulajdonosi különbségekre koncentrálunk, hanem azokat az új strukturális viszonyokat is keressük, amelyek a szocialista építés során alakultak ki, tehát a létező különbségek feltérképezésén túl az azok mögött meghúzódó strukturát tárjuk fel. Ebbe az irányba mutatnak azok a kutatások, amelyek -ha egyes megállapításaik vitathatók is- egy konkrét intézményrendszer strukturális összefüggéseinek vizsgálatára törekszenek, mint Ferge Zsuzsa és mások oktatási-rendszer-vizsgálatai vagy Szelényi Iván és Konrád György kutatásai a lakás- és településrendszerről." /28.sz.137.old./

Szelényi Iván és Konrád György ezekben a munkáikban -a munkajelleg-csoportok hierarchiáját is felhasználva- új, sajátosan a lakáselosztási-, településrendszerre illő, azt relevánsan leíró fogalomrendszert dolgoztak ki. Ennek során továbbfejlesztették, és a hazai viszonyok leírására alkalmassá tették a -E.W.Burgess által bevezetett- lakásosztályok fogalmát. Lényegét a következőképp fogalmazták meg: "A redisztribúciós mechanizmus a lakásgazdálkodás területén is érvényesül, ezért a lakásosztályt értelmesen a hazai feltételek között úgy határozhatjuk meg, hogy ki milyen helyet foglal el a lakásrendszer állami szubvenciók szisztémájában. Az, hogy ki milyen lakáshoz jut /új állami bérlakáshoz, régi állami bérlakáshoz, szövetkezeti lakáshoz, OTP öröklakáshoz, saját családi házhoz/, meghatározza, hogy milyen mérvű szubvenciót kap, miként részesül a nemzeti jövedelemnek a lakásrendszeren keresztül történő újrafelosztásában." /2.sz.irod.22.old./

A következőkben azt fogjuk megnézni, hogy a lakáelosztási rendszer kiket milyen "lakáosztályba" sorol /III./2./, majd, hogy ezek a "lakáosztályok" mutatnak-e valamiféle speciális térbeli elhelyezkedést Budapesten /III./3./.

2./ Lakáelosztási mechanizmus

A lakásrendszer két alapmodellje

Mint majd látni fogjuk, a különböző társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedésének jelenlegi konkrét folyamatában döntő szerepet játszik a lakáelosztási rendszer jellege. Ez alapvetően függ a társadalom fejlettségi fokától, gazdasági rendjétől, berendezkedéséről. Jiri Musil szerint: "Éppen ezért teljes joggal beszélhetünk lakásrendszerről, mint egymással kölcsönösen összekapcsolt olyan intézmények funkcionális egységről, amelyek egyrészt a lakásépítéshez szükséges eszközök felhalmozását biztosítják, másrészt pedig felépítik, elosztják és kezelik a lakásokat." /29.sz.irod.35.old./

A lakásrendszer két alaptípusát /ideál-típusát/ különböztethetjük meg: a tiszta piaci és a központilag meghatározott rendszert /lásd 2.sz.melléklet/.

A tiszta piaci modellben a döntő tényező a lakáspiac. Itt ugyanugy mennek végbe az egyes gyártási, hiteltelzési, vásárlási és egyéb gazdasági folyamatok, mint más tiszta piaci rendszerben mozgó áru esetében. Persze figyelembe véve azokat az eltéréseket, amelyek abból adódnak, hogy a lakás sokkal rugalmatlanabb kínálattal rendelkező áru, mint bármely más jelenlegi fogyasztási cikk. Szociál-, társadalompolitikai megfontolások nem játszanak szerepet ebben a szisztémában. Döntően a vásárlóképességtől, a

hitelképességtől és az építőipar alakulásától függ a lakáshelyzet alakulása.

A központilag meghatározott szisztémában egész más a helyzet. A vásárlóképeség, a fizetőképes kereslet és ezzel a lakáspiac ki van zárva a rendszerből. Ennek helyét a központi elemzések, tervek, igénybesorolások veszik át. "Jogszabályok formájába öltöztetett társadalmi normák helyettesítik a lakáselosztásnak az értéktörvény működésére alapozott gazdasági mechanizmusait." /29.sz.irod./

Ennél a modellnél nagyon lényeges a lakásszükségletek helyes mennyiségi és strukturális becslése és azok pontos végrehajtása. Kulcskérdés még az igényjogosultság megfelelően konzisztens, a gyakorlatban pontosan alkalmazható rendszerének kiépítése.

A két alapmodell kombinációjának kérdései

Természetesen egyik modell sem található meg ilyen tiszta formában. Általában a kettőnek valamilyen kombinációja jön létre. Az már a társadalmi formától, gazdasági helyzettől is függ, hogy melyik modell kap nagyobb szerepet.

A kombinált alkalmazás már önmagában is számos probléma forrásul szolgál. Ebben az esetben a központi szervek elképzelései gyakran nem valósulhatnak meg eredeti formájukban, mert a piaci mozgások keresztezik azokat. A szubvenciók és a szabadpiaci értékesíthetőség egymás mellett létezése egyeseket indokolatlanul magas részesedéshez juttat a társadalmi javak újraelosztásánál.

Ezzel párhuzamosan másokat a központi erőfeszítések ellenére sem sikerül stabilan jobb körülmények közé helyezni. Ilyenek például azok az esetek, amikor egy családot szociális indokok alapján egy államilag erősen dotált bérlakásba költöztetnek, de ezek után a lakásbérlő elcseréli ezt a lakást egy rosszabb, a lakáspiacon olcsóbb lakásra. A szociálisan támogatott inkább visszatér ebben az esetben egy alacsonyabb színvonalu, olcsóbb lakásba, csak hogy készpénzhez juthasson, míg a helyére beköltöző a szociálpolitika szempontjából indokolatlan előnyhöz jutott.

Ezekon kívül megmaradnak a tiszta központi rendszerben rejlő problémák is. Vagyis a lakásszükséglet megfelelő becslése és az igényjogosultság egzakt ismérrendszerre kidolgozásának problémái.

A következőkben azt próbálom kimutatni, hogy mennyiben határozza meg ez a kombinált rendszer a különböző társadalmi csoportok lakáshoz jutási esélyeit, megfelelő "lakáosztályba" tartozását, a társadalmi csoportok térbeli eloszlását.

Lakásrendszer-lakáosztályok-térbeli elhelyezkedés

A kombinált lakásrendszerben Budapesten a következő lakástípusok játszá a döntő szerepet: tanácsi bérlakások, tanácsi értékesítésű /szövetkezeti/ lakások, társasházak, családi házak. A különböző típusu lakáshoz való hozzájutás egyben eltérő mértékű részesedést jelent a társadalmilag megtermelt többletértékből, vagyis Budapesten is léteznek a Szelényi Iván féle "lakásoáztályok".

Ezt bizonyítják számszerűleg azok a közelítő számítások, amelyeket Tosics Iván végzett idézett munkájában /lásd 30.sz.irod.; 30.sz.tábla/. Ezek szerint az állami szubvenció mértéke a tanácsi bérlakások esetében a legmagasabb, a tanácsi értékesítésű lakások és az állami nagyvállalatok munkásai részére épített telepszerű, többszintes épületek esetében is igen jelentős. Egyben ezekhez a lakástípusokhoz kell a legkevesebb induló tőke, készpénz lefizetés.

A számítások azt is megvilágítják, hogy a társasházak és a családi házak építői közül az utóbbiak sokkal kevésbé részesednek anyagi támogatásban, mert egyrészt nem illeti meg őket a szokásos szociálpolitikai kedvezmény, másrészt az adható OTP hitelek összege alacsonyabb -fele akkora, mint a társasházak esetében- , feltételei kedvezőtlenebbek.

Érdemes megnéznünk, hogy az eltérő mértékű szubvencióban részesülő -részben eltérő birtoklási formájú- lakásokhoz milyen esélyekkel juthatnak a különböző társadalmi csoportok. A statisztikai adatok alapján azt mondhatjuk /lásd 31.sz.tábla/, hogy a legjobban szubvencionált új tanácsi bérlakások többségét a fizikai foglalkozásuk kapják. Ugyanakkor a szellemiek részesedése is magasnak mondható /28,6 %/, mivel nagyjából megegyezik népességbeli arányukkal /28,9 %/, holott lakáshelyzetük az átlagosnál jobb. A szintén magas szubvencióban részesülő tanácsi értékesítésű új lakásokból viszont már kisebb arányban részesülnek a fizikai foglalkozásuk a szellemieknél, pedig mind népességbeli arányuk magasabb, mind lakáshelyzetük rosszabb.

A tanácsi elosztású lakásokhoz nem-jutók közül a társasházak építői, vásárlói 2/3-ad részben szellemi foglalkozásuak, míg a kevésbé szubvencionált családi házakhoz zömmel fizikaiak jutnak.

Mindez azt jelenti, hogy azon keresztül, hogy a jelenlegi lakásmechanizmusban preferált és diszpreferált lakástípusok /"lakásoosztályok"/ léteznek, egyben az egyes társadalmi csoportok is preferáltakká vagy diszpreferáltakká válnak a lakásrendszerbe beépített redisztribúciós folyamatok szemszögéből.

Választ kell még keresnünk arra, hogy hogyan működik ez a mechanizmus. Mivel erről minden területre kiterjedő pontos információink nincsenek, ezért részben feltételezésekre kell támaszkodnunk.

A piaci forgalomban közvetlenül résztvevő lakások esetében /társasházak, családi házak/ elsősorban arra kell választ keresnünk, hogy miért irányul a szellemi foglalkozásuak kereslete inkább a társasházak felé, míg a fizikai foglalkozásuaké inkább a családi házak felé. Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy -bár a társasházak nagyobb szubvencióban részesülnek- a társasház építéshez általában nagyobb kezdőtőkére van szükség, s ezzel a magasabb átlagkeresetű szellemi foglalkozásuak inkább rendelkeznek. Megjegyzendő, hogy a magasabb kezdőtőke ebben a konstrukcióban az eredeti, pénzben kifejezett értéknél nagyobb potenciális értéket képvisel, mivel az állami szubvencióval kiegészítve általában igen magas forgalmi értékű lakás megszerzését biztosítja.

A másik tényező, ami az eltérő irányú keresle-
tet létrehozhatja az az, hogy társadalmi csoportonként
változnak a lakással kapcsolatos elvárások, elképzelések.
A társasházak területeket az itt lakók olyan státuszje-
gyekkel ruházzák fel, amelyek elérése inkább a szellemi
foglalkozásuk számára bír jelentőséggel. Ezek a szimbó-
likus értékek kapcsolódnak a valódi adottságokhoz /szép
kilátás, jó levegő, csend, magas státuszu szomszédok, stb./.

A fizikai foglalkozásuknak a státusz-elképzelé-
seik is részben mások. Fontosabb szerepet kap a házkörüli
kert, ahol esetleg zöldséget, gyümölcsöt lehet termesztani,
a melléképületek, melyekben műhelyt lehet berendezni, stb..
Ezeknek a családoknak a költségvetése pedig nem közömbös
az ilyen lehetőségek iránt. Kezdőtőkájük gyakran alacsonyabb,
hitellehetőségeik rosszabbak, ugyanakkor viszont saját fi-
zikai erejüket is felhasználják a lakásépítésnél, s így -
bár mindent összevetve drágábban -, de saját lakáshoz jut-
nak valamelyik családirány területen.

A tanácsi lakások elosztási mechanizmusával kap-
csolatban is jelentkeznek hasonló, szubjektív-jellegű ténye-
zők. Elsősorban azokra gondolunk, akik -vagy mert eleve nem
biznak abban, hogy új lakáshoz juthatnak, vagy mert már "min-
degy" nekik, hogy milyen lakásban laknak, vagy mert egyszerű-
en nem eléggé informáltak- nem is nyújtják be lakásigénylé-
si kérvényüket. /Lásd 32.sz. tábla! /Ilyenek főleg a nyugdíja-
sok, egyedülállók, részcsaládok, akik valóban csak minimális
esélyekkel rendelkeznek, még ha be is nyújtják lakáskérvé-
nyüket.

A tanácsai lakást kérvényezők közül 1971-től, az új lakáselosztási rendszer bevezetése óta, a legkönnyebben a 3 vagy több gyermekes családok jutnak lakáshoz. A diszpreferáltak közé tartoznak a fentebb említettéken kívül a gyermektelenek, egy gyermekesek és a nem fizikai foglalkozásúak.

Mivel az új tanácsai bérlakások illetve tanácsai értékesítésű lakások egyre inkább lakótelepi formában épülnek, ezért indokoltnak látszik, hogy itt utaljunk az empirikus részben az új lakótelepekkel kapcsolatos elemzéseinkre. A vizsgált új lakótelepek demográfiai, társadalmi összetételében megfigyelhető eltérések is jelzik, hogy 1971 óta megváltozott a tanácsai elosztású lakásokhoz jutók összetétele. Míg a korábbi rendszer szerint kiutalt kelenföldi lakások 22 %-ában élt munkás család és 30 %-ában értelmiségi, addig az 1970 után épült Újpalotán ugyanez az arány 44 és 11 %. És amíg a Kelenföldi lakótelepen a családok 30 %-a 2 vagy több gyermekes, addig az újpalotaiak 41 %-a. Mint a következőkben majd látni fogjuk, ennek a jelenségnek a hátterében a lakáselosztási mechanizmus megváltozása mellett a városépítési folyamat jellegének, irányának a megváltozása is ott húzódik.

3./ Városépítési folyamat

A 3. számú mellékletben részletesebben leírjuk az elmúlt 30 év alatt végbement budapesti állami lakásépítés, lakótelep-építés folyamatát. Itt csak a fő tendenciákra mutatunk rá.

A harminc éves állami lakótelep építés kizárólag egy É-D-i sávra szorítkozik, Pest keleti és Buda nyugati részét nem érinti. Ebbe a sávba ékelődik be a Külső-körut által határolt jelentős nagyságu, sűrűn lakott félkör alakú terület. A Külső-körut és a Nagy-körut közti övezetben jelentősebb lakótelep-építés nem folyt, a Nagy-körut-hoz közel eső területeken bizonyos rekonstrukció az elkövetkező években várható. Ebben az övezetben kivétel Angyalföld, ahol nagyobb arányú újjáépítés folyik és várható a jövőben is.

A Nagy-körut által bezárt félkör -a budai oldallal egybevéve teljes kör- kiesik az új lakótelepek építéséből. Itt a város történelmi arculatának megőrzése elsődleges tényező. Az azonban elgondolkodtató, hogy nagyobb rekonstrukció se várható a közeli jövőben.

Nem épült lakótelep egész Nyugat-Budán, ahol erre a domborzati viszonyok kevésbé alkalmasak. Ezt a területet az egyéni erőből építkezők építették/építik be magán-, társasházakkal. Hasonlóképp nem épült lakótelep az egész kelet-délkelet-pesti területen, ahol a volt várost-környező közösségekre fűződtek fel a magán-erőből építkezők családi házai.

Időszakonként más és más terület-típusokon épülnek az új lakótelepek, mindig az adott városépítési politikának megfelelően. Eleinte /lényegében a 60-as évek elején/ kisebb bontásokkal egybekötött építkezések folytak a Külső-körut mentén. Később elkezdődtek az ún. városrész-központ-rekonstrukciók, melyek során a volt városkörnyéki települé-

sek központjainak nagyarányu szanálásával egybekötve már nagyobb lakótelepek épültek illetve épülnek továbbra is. A legleromlottabb területek szanálásával párhuzamosan és mind nagyobb léptékben folynak az ún. "zöld mezőre" telepített lakótelepek építkezései. Ennek legjelentősebb iránya a város északi része, ahol sorban épülnek az "óriás" lakótelepek Újpalotán, Káposztásmegyeren, Békásmegyeren, Kaszásdűlőn.

jobb a fontosabb utak mögött található házak lakóállománynál, s ezzel együtt ezen területek népességének demográfiai és társadalmi szerkezete is erőteljesen eltér egymástól. Éppen ezért az elkövetkező munkákban érdemes külön figyelemmel kísérni a funkcionálisan fontosabb utak, területek lakás-, demográfiai, társadalmi viszonyait, s külön azokat a területeket, amelyek ezek "mögött" helyezkednek el.